

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

מצורת תפילה

- תעה -

נמסר בש"ק פרשת מטות ה'תשע"ו

בש"ק פרשת ראה יחל השיעור אי"ה בשעה 5:15 ויהיה בענין:

אסור הנאה מע"ז

מנחה בשעה 5:00

השיעור לעילוי נשמת הרב ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמותי עיצוב גרפי": timnal@zahav.net.il

תמותי
עיצוב גרפי ושיווק

עיצוב גרפי ושיווק: 052-7673419

מצות תפילה

[מצות התפילה מדאורייתא או מדרבנן]

א בספר החינוך (תלג) מנה מצות עשה לעבוד השם יתברך בתפילה בכל יום, שנאמר 'אתו תעבד'. ונכפלה מצוה זו כמה פעמים שנאמר 'ועבדתם את ה' אלקיכם', ואתו תעבד', 'ולעבדו בכל לבבכם'. וכמו שאמרו בספרי: איזו היא עבודה שבלב - זו תפילה. והיא שיטת הרמב"ם (ריש הלכות תפילה ובספר המצוות עשה ה), שמצוה מן התורה להתפלל בכל יום, אלא שמנין התפילות וזמנן ומטבע שלהן אינו מדאורייתא.

והרמב"ן (בהשגותיו על ספר המצוות) חולק וסובר שאין חובה דאורייתא להתפלל בכל יום^א, שהרי כן מבואר בסוגיות הגמרא שתפילה דרבנן, כדאמרינן בברכות (כא) גבי בעל קרי שקורא קריאת שמע ומברך על המזון לאחריו ואינו מתפלל [מתקנת עזרא, קודם שביטלוה], משום שק"ש וברכת המזון דאורייתא ותפילה דרבנן. הרי שאינו מתפלל אפילו כמה ימים עד שיטבול לקריו - ומוכח שאין חיוב דאורייתא להתפלל בכל יום. וכן בסוכה (לה. ובשבת ט). הקשו על מה ששינונו גבי תפילה אם התחילו [לאכול וכד'] אין מפסיקין, מאי שנא מלולב דתנן נוטלו על שלהנו אלמא מפסיק, ואמר רבא מאי קושיא דלמא הא דאורייתא הא דרבנן. על כן הסיק הרמב"ן שזה שדרשו 'ולעבדו' זו תפילה - אסמכתא בעלמא היא. ולכסוף צדד שיתכן שהתפילה בשעת צרה מצוה דאורייתא היא, כמו שכתוב וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלקיכם, שהיא מצוה על כל צרה שתבוא על הציבור לזעוק לפניו בתפילה ובתרועה.

ובבבב משנה (ריש הלכות תפילה. ע"ש) כתב ליישב דעת הרמב"ם, שזה שאמרו בגמרא תפלה דרבנן - בשהתפלל תפילה קצרה באותו היום. שבאופן זה כבר יצא ידי חובתו מדאורייתא, שהרי מנין התפילות ומטבען אינם מדאורייתא לדברי הכל כאמור. ואם כי בשאגת אריה (יד) כתב לדחות תירוץ זה, דמהי תיתי להעמיד הסוגיות באופן שכבר התפלל תפילה, אבל כבר כתבו במרכבת המשנה (ח"ב ריש הל' תפילה) ובצל"ח (ברכות כא) שאין זה מן הדוחק, דהא על כרחך מדובר שם שקרא קריאת שמע והרי כבר אמר דבר בקשה בברכות ק"ש כמו 'ותן בלבנו' וכו'. [ואף אם ננקוט^ב שצורת התפילה דאורייתא מורכבת מנתנית שבח בקשת צרכים והודיה, וכמו שהראה מקור הדבר האור-שמוח (ריש הל' תפילה) - הלא גם שלשה חלקים אלו ישנם בברכות, שתחילתן וסופן שבח

ובאמצען בקשות]^ג.

[גדרי המצוה]

ב מעתה נבוא לבאר גדר מצות התפילה ומהותה, הן במצוה שמדאורייתא [להרמב"ם] הן במצוה שמדרבנן [בשלש תפילות הקבועות שתקנו לנו - לכולי עלמא]; -

[קושיית האחרונים במי שלא כיוון בברכת אבות, כיצד ממשיך להתפלל] **אמרינן** בסוף פרק אין עומדין (ברכות לד:), המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן. ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת. ופירשו בגמרא: בברכת אבות. וכן נפסק להלכה (רמב"ם תפלה יא): מי שהתפלל ולא כיון את לבו - יחזור ויתפלל בכוונה. ואם כיון את לבו בברכה ראשונה - שוב אינו צריך. הלכה זו מוסכמת על דברי הכל, אלא שלענין מעשה כתב הטור (קא) דהאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין אם כן למה יחזור [וכ"ה ברמ"א]. ואולם השו"ע העתיק דברי הרמב"ם]. אולם מצד עיקר הדין כל שלא כיוון באבות לא יצא ידי חובתו, כמשמעות דברי הגמרא.

וכתב בבאור-הלכה (קא,א) דלכאורה נראה שאם לאחר שסיים אבות נזכר שלא כיוון בה - אין לו להמשיך ולהתפלל, שהרי מצד הדין אינו יוצא ידי חובתו בלא כוונה בברכת אבות, וכיצד ימשיך להתפלל. אלא שבחיי-אדם (כד,ד) משמע שאף באופן זה ימשיך תפילתו. ואמנם צריך ליתן טעם בדבר שהרי אין זו תפילה שיוצא בה, ולכאורה מברך הוא כל ברכותיו לבטלה.

ובקהילות יעקב (ברכות כז,א) כתב שצריך לומר דנהי דצריך מדינא לחזור ולהתפלל, מ"מ אין נחשבות ברכותיו כברכות לבטלה כי גם בלא כוונה יש ענין תפילה באמירה בעלמא. הלכך גם אם אי אפשר לו לכוין בשום אופן מ"מ אם התפלל בשביל אמירת התפילה, עביד נמי מצוה, אלא שחיסר כוונה וצריך לחזור [מעיקר דינא] כדי לקיים תפילה בכוונה. אלא שכבר העיר בקה"י שצריך עיון מנין שישנם שני דינים בתפילה, דין תפילה בכוונה ודין נוסף של אמירת תפילה אף בלא כוונה.

[תפילת שחרית לאחר ד' שעות; חובת תפילה; וחובת תפילה בזמנה]

ג תנן רפ"ד דברכות, תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר עד

^א מה שכתב במרכב"מ שצריך ברכות ק"ש, ותימא הלא בעל קרי אינו מברך כלל - כנראה כוונתו למש"כ הצ"ח שקושיית הגמרא היא מדתנן היה עומד בתפילה ונזכר שהוא בע"ק, והרי שם מיירי שקרא ק"ש וברכות קודם שנוכר. אך אבתי נראה דוחק להעמיד כן, כי דיוק הגמרא הא לא אתחיל לא יתחיל, בפשוטו לא מיירי רק בשקרא ונזכר אלא גם כשידע שהוא בע"ק שאסור לו לברך. ולכאן "ל הואיל ומחויב בברכת התורה מדאורייתא, הרי נצרך לברך קודם קריאת שמע [כדעת הסבורים דק"ש טעונה ברכת ת], וא"כ הרי יצא ידי חובת תפילה דאורייתא. אך יל"ע שגם אינו מברך אלא ברכת 'אשר בחר' שבוה יוצא מדאורייתא, והרי בברכה זו אין בקשה.

ושמאי יש לתרוץ באופן אחר, דאף אי לא מיירי שאמר דבר בקשה הלא נראה דמדאורייתא יוצא בתפילת הלב, דהא לא כתיב בקרא ביטוי שפתיים, אדרבה 'לעבדו בכל לבבכם' כתיב. וא"כ נראה דסתמא דמלתא אין לך אדם שאינו מקבש בלבו דבר מריבונו פעם אחת ביום. גם בדר"כ מברך אדם על המזון (בהרהור, כמבואר בסוגיא) - על כן אמרו דבע"ק אינו מתפלל, וכן לענין אם התחילו אין מפסיקין - דבסתמא כל אדם יוצא "ח דאורייתא.

ואולם בדברי המב"ט בספר בית אלקים (שער התפלה ג) נראה שנקט שאף מדאורייתא צריך דיבור דווקא. וכן העירני ידידי הר"א שטראוס מדברי חו"ל בהקדמתו, שמנה את התפילה בתוך חובות האברים הגלויות ולא עם חובות הלב הצפונות. מאידך בספר חרדים מנה התפילה עם המצוות התלויות בלב (בפ"א) ולא עם המצוות התלויות בפה (בפ"ד). ובשאנ"א (יד) נקט בהנחה פשוטה שתפילה מדאורייתא בפה. [ונראה דסבירא להו שאין צורת 'עובדה' בלא מעשה ניכר. אם כי נראה דרחמי מיהא איכא גם בלב לבד, כדכתיב 'צעק לבם אל ה' וכן 'יהיו לרצון... והיגיון לבי לפניך', 'בינה הגיוני ועוד - ו"מ"מ אי זה קיום מצות התפילה דהיינו עבודה וכדלהלן בפנים].

^א וכן נראית דעת רש"י במשנה רפ"ג דברכות וכתב כ: וכן דעת רוב הפוסקים (כ"כ המג"א בסי קו. וכן נקט השאנ"א (יד) לעיקר).

^ב כמו שנקט הכס"מ עצמו (שם ה"ב) על פי משמעות דברי הרמב"ם. [ובקרי"ם ו"ח"מ תמהו על כך. ובאנ"מ (או"ח ח"ב טז) נקט שמפורש כן ברמב"ם].

וגם תקנו חז"ל תפילות כנגד התמידין, והוסיף שמשום תקנת האבות זמן תפילת שחרית הוא כל הבוקר דהיינו עד חצות שהגיע זמן המנחה. ואולם מתקנת חז"ל דאסמכינהו אקרבות, תקנו בזה זמן מוגבל לזמן הקרבת התמידין. נמצא אם כן כשמתפלל לאחר ארבע שעות - למאי דקיי"ל כרבי יהודה - הגם שלא יצא ידי תפילה בזמנה שהרי תקנו חכמים זמני התפילות כנגד זמני הקרבן, מ"מ חובת תפילה - מתקנת האבות - קיים.

ועדיין צריך באור בכל הענין. ראשית צריך להבין את פשר כפילות התקנה; מאחר והאבות כבר תקנום, מה הוסיפו אנשי כנסת הגדולה לתקן להתפלל כנגד התמידין, והלא כבר מתוקנות התפילות מקדמת דנא. ועוד, סוף סוף מקור דברי הרי"ף והרמב"ם שיצא ידי חובת תפילה לאחר עבור זמנה, לא נתבאר כל צרכו, הרי לא חידשו כן מסברא דנפשייהו, אלא ודאי הוציאו זאת מדברי הגמרא לענין תפילת תשלומין כנ"ל, והרי שפיר יש לחלק מהטעם דלעיל, דהתם תפילה בזמנה היא שמתפלל כפי שתקנו לו חכמים, אבל מהי תיתי לחדש 'חובת תפילה' מחוץ לזמן שתקנו חכמים.

ד והנה מקור לשני דינים בתפילה מצינו בדברי הגר"ח (תפלה ד,א), שדייק מדברי הרמב"ם ששתי כוונות הן בתפילה; כוונה אחת שעומד לפני ד' - נצרכת לעצם מעשה התפילה, דבלאו הכי מתעסק בעלמא הוא. כוונה זו נצרכת בכל משך התפילה, דהא בלעדיה אין זה 'מעשה תפילה' כלל. ועל זה כתב הרמב"ם בפרק ד (טו) כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה. ועל כוונה זו כתב הרמב"ם (שם) שאם מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. ועוד יש דין כוונה-נוספת המיוחד לתפילה - לכוון פירוש המלים שמתפלל. ועל כוונה זו אמרו בגמרא שאם כיוון לבו באבות יצא. הלכה זו הביאה הרמב"ם בפרק י (א) [ולא פירשה אצל שאר הדברים המעכבים את התפילה]: מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה. ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך. ושם לא כתב הרמב"ם שאם אינו יכול לכוון לבו באבות לא יתפלל. ודייק מזה הגר"ח שכוונה זו, אעפ"י שאם החסירה יחזור ויתפלל, מ"מ שפיר הלה חובת תפילה גם אם לא כיוון באבות, כי שם 'תפילה' יש גם בלא כוונת פירוש המלים. [החזו"א חולק על הגר"ח וסובר שמכל מקום איכא 'כוונה כהה' דעומד לפני המלך גם אם אינו חושב על כך באופן מודע בכל משך התפילה, וכדאמרו בירושלמי (ברכות פ"ב - הובא בתוס' ר"ה טז: וב"ב קסד) אמר רבי חייא רבא מן יומא לא כוונת אלא חד זמן בעית מכוונת והרהרית בלבי וכו'. א"ר מנא מחזיק אנא טיבו לרישיה דכי מטי למודים הוה כרע מגרמיה]. ואולם בעצם יסוד הגר"ח ששתי כוונות הן, כוונת המלות והכוונה שעומד לפני ד' - לא פליג].

1 ועי' צה"צ (רט) דיש לפרש לא כוונת - לא הוצרך, דכוונת הלב [כלומר פעולת ההתכוונות] שייכת בבעל דמיון ומחשבות, שהלשון משולח לדבר אף שלבו כל עמו, וצריך לכוון לבו. והוא לא הוצרך מעולם לזה, שמעולם לא היה במחשבתו דבר אחר רק הש"י נוכח עיניו, ולא היה מדבר אלא כמדבר לפני המלך מלכי המלכים לעולם, ויום אחד הוצרך לכך שהיו לו מחשבות מטרדות. וכן איך אמוראי שם שהרהרו בדבר אחר, היינו בעת שאירע להם טירדא מן השמים עד שהוצרכו כוונה, אבל תמיד לא צריכי כוונה כלל דמילא צעק לבם אל ה' בעת התפילה, כמי שאינו בעל דמיון. ע"ש. וכך יש לפרש בהא דראשו כרע מאליו, שפעולה טבעית היא לו כענין שאמרו בדמיה"ע עה"פ חשבתי דרכי - שהיו רגלי מוליכות אותי לכיזמא"ד. ובעדת התוס' פירש שם (רלב) שנקטו לפרש שלא היה אפשר לו להמלט בכל התפילה כולה משום ניצוץ מחשבת זרה, שכמעט ואי אפשר להנצל ממוחשבות זרות והרהור שחיון מרצון הש"י בתפילה. ע"ש באורך. ולפי שני הפירושים אין קשה משם על הגר"ח. ועי' ע"ע מנחת שלמה סוס"א.

ארבע שעות. ומבואר בברייתא שנחלקו אודות זמן הקרבת התמיד, האם קרב והולך עד חצות או רק עד ארבע שעות של היום. ואמר רב כהנא (שם כו:) הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבכירתא כוותיה. וכן פסק הרמב"ם (תפלה גא) שזמן תפלת השחר עד סוף שעה רביעית. אלא שהוסיף שאם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום - יצא ידי חובת תפילה אבל לא יצא ידי חובת תפילה בזמנה. והם דברי הרי"ף בברכות. ויש לבאר מקור דבריהם. גם צריך באור מאי ניהו 'חובת תפילה' ומאי ניהו 'חובת תפילה בזמנה'. והכס"מ הראה מקורם מדברי הגמרא (כו:) גבי טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שתים, 'עד חצות יהבי ליה שכר תפלה בזמנה מוכאן ואילך שכר תפלה יהבי ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה. אלא שקשה (ע' לחם משנה שם) דלא דמי, דהתם הלא מתפלל בזמן המנחה והריהי תפילת המנחה הבאה לתשלומין על תפילה אחרת שהחסיר, אבל הכא הלא אין זו תפילה בזמנה, ומניין לנו לחדש שיש 'חובת תפילה' שאינה בזמנה".

[שתי תקנות בתפילה; תפילות אבות תקנום, תפילות כנגד תמידין תקנום] **זפתח** הענין נמצא בדברי מרכבת המשנה (ה"ב תפילה שם). הנה פליגי אמוראי ברפ"ד דברכות (כו:); רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות תקנום. רבי יהושע בן לוי אמר כנגד תמידין תקנום. והנה הרמב"ם כתב (א,ה) שתקנו מנין התפילות כמנין הקרבנות, שתי תפלות בכל יום כנגד שני תמידים, וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפילה שלישיית כנגד קרבן מוסף. וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת בלילה שהרי אברי תמיד של בין הערבים מתעכלים והולכים כל הלילה, ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה אלא שכבר נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפילת חובה. הרי שנקט סברת ריב"ל דכנגד תמידין תקנום. והקשו מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים (ט,א) בפרט את המצוות שמקודם מתן תורה, 'בא אברהם ונצטווה יתר על אלו (- שבע מצוות בני נח) במילה. והוא התפלל שחרית. ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום. ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית. הרי שנקט כאן כדברי ר' יוסי ב"ר חנינא תפילות אבות תקנום. וכתב הלח"מ (בהלכות תפילה שם) על פי מה שאמרו בגמרא שגם לריב"ח אסמכינהו רבנן אקרבות. אם כן אפילו אם אבות תקנום שפיר קאמרו הרמב"ם כנגד תמידין תקנום. ובאור שמה הוסיף שהואיל ובגמרא הביאו ברייתות המסייעות לזה ולזה, על כן נקט הרמב"ם כשתי הדעות גם יחד.¹

וכן נקט ה'מרכבת' דודאי הא והא איתנהו, תפלות אבות תקנום

ד נראה בפשוטו ע"פ משמעות הרמב"ם, ד'חובת תפילה' דקאמרו היינו החובה מדאורייתא, שכן המשך בנימוק להלכה זו: 'שכשם שתפלה מצוה מן התורה כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים. ונקט שחכמים לא יצטווה המצוה דאורייתא אלא קבעו לה זמנים מסויימים מדרבנן, אבל לעולם יש לקיים דינא דאורייתא גם שלא בזמנה, וכדאמרינן 'ולואו יותפללו אדם כל היום כולו' דמשמע אף מחוץ לזמנים. וכן מורה סתימת לשון הרמב"ם (בפ"א ה"ט) שאם רוצה אדם להוסיף להתפלל כל היום כולו הרישות בידו. ומשמע אף בין זמן תפילת שחרית למנחה. וכן לענין המובא להלן, בתפילה שלא בכוונת פירוש המלות, שכתב הגר"ח דיש תפילה איכא, ע"ש שני מהלכים. בתחילה משמע שנקט לפרש אף במצוה-דרבנן שיש תפילה אף בלא כוונה, ושוכן צדד לפרש שם הטעם משום דמדאורייתא מיהא הווי תפילה, ע"כ יתפלל גם בלא יכול לכוון זאת. וי"ל שזהו גם טעם המג"א (תקצנ, המובא להלן) שאם יודע ברכה אחת מה"ח - שיאמרה, כי מהתורה יוצא בברכה אחת ושפיר דמי לקיים בחלק מן הברכות המצוה דאורייתא. הנה דמדרבנן לא יצא וכמו"ש 'הבאה' ל"ש, דלא באו חכמים בקביעתם הנוספה לגרוע מדין התורה.

ה גם י"ל בפשיטות שאף שהאבות תקנו עיקר התפילות, לא תקנו לאחרים אלא שנהגו לעצמם [כמדויק לשון הרמב"ם בהלכות מלכים] ואולי גם לבני ביתם. ועכ"פ אין כאן תקנה קבועה המחייבת אותנו, שאין על הקתנים שקודם מתן תורה מצות 'לא תסור'. (עפ"י הגר"ן גולדברג שליט"א) וכן נראה לומר כפירוש דברי השיט"מ שפירש מה שאמרו בגמרא שאף לריב"ח דאבות תקנום אסמכינהו רבנן אקרבות, כי לא חלה חובה עליו עד שבאו חכמים והסמיכוהו על הקרבנות כדי שיהיו חובה. וע"ע בראשונים יומא כח.

קיומה ועניינה לכו"ע מדאוריתא. ובה י"שב (כן מובא בשמו בספר עמק ברכה) כיצד יתכן שברכת כהנים דאוריתא והלא היא אינה אלא בשעת עבודה והרי להרמב"ן התפילה גופא אינה מדאוריתא - אלא שאף להרמב"ן חיוב הוא דליכא אבל כאשר מתפלל ודאי מקיים מצוה מדאוריתא ושפיר יש בה מצות ברכת כהנים מדאוריתא באותה שעה".[1] וכמו כן יש לומר שני גדרים אלו כלפי מצות תפילה דרבנן, במה שתקנו להתפלל שלש פעמים ביום בשלשה זמנים ובנוסח מסויים; שני דינים חלוקים הם בתקנת תפילה דרבנן: עבודה, ובקשת רחמים. ואם בדאוריתא אי אפשר לאחד בלא חברו, דהמעשה והקיום הנם שתי פנים של המצוה האחת, מ"מ כלפי הדין דרבנן יתכן הא בלא הא, וכפי שיבואר.

אבן שתי פנים אלו של התפילה, מפורשים הם בתפילה גופא, שהרי אנו אומרים בנוסח התפילה שתי ברכות על התפילה; האחת היא ברכת שמע קולנו ואחת ברכת רצה בעמך ישראל ובתפלתם. ומה החילוק ביניהן? שבראשונה אנו מתפללים על שמיעת התפילה, בקשת הרחמים - 'חוס ורחם עלינו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו וכו' בא"י שומע תפילה'. ואילו בשניה המדובר על ריצוי העבודה שבתפילה - 'ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך'. הרי שתי הפנים של התפילה: בקשת רחמים, והעבודה.

[תפילת תשלומין ותפילת שחרית לאחר ד' שעות - תפילת רחמי היא, ולא תפילה שכנגד הקרבן]

ונראה שהם הן שתי גדרי התקנות שבתפילה הנ"ל שכתבו האחרונים בדעת הרמב"ם; תפלות אבות תקנום - היינו בקשת רחמים. ותפילות כנגד תמידין תקנום - זהו חלק העבודה שבתפילה. כלומר מלבד מה שתקנו האבות להתפלל ולבקש רחמים שחרית מנחה וערבית, נתנו חכמים לתפילה גדר נוסף של 'עבודה'. ומצד הגדר הזה של העבודה שבתפילה, מוגבלים זמני התפילות לזמן הקרבנות שכנגדן.

ואם כן לאחר ד' שעות לרבי יהודה, נהי דאין זו תפילה בזמנה כתקנת חכמים כנגד תמידין, מ"מ חובת תפילה דאבות תקנום: מיהא איכא, שהרי כל עוד לא הגיע זמן מנחה הרי זו תפילת שחרית, אלא שאינה בזמן הקרבן.

והנה בגמרא מבואר שהמתפלל תפילת תשלומין נותנים לו שכר תפילה אבל לא שכר תפילה בזמנה, כזכר. ועוד אמרו שם: טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתים, ומפרשינן אעפ"י שתפילה במקום קרבן היא וכיון דעבר יומו בטל קרבנו, מ"מ כיון דצלותא רחמי היא, כל אימת דבעי מצלי ואזיל. ולפי האמור לעיל מתפרשים הדברים כך: אמנם מדין 'עבודה' שבתפילה אין לה תשלומין, שהרי תקנוהו כנגד הקרבן וקרבן שעבר זמנו בטל קרבנו, אבל משום חלק הרחמי שבתפילה - שיסודו כבר מתיקון האבות - מצד זה נתנו דין תשלומין אף שלא בזמנה [ועיקר הדבר ברמיזת

יד מלשון הגר"ח שמשמע לכאורה שמקיים בזה מצוה דאוריתא. והרי זה גדר מצוה שאינה חיוב אלא קיום בלבד [וכגון מצות ערכין או הפרת נדרים שאין שם 'ציווי' אלא המצוה היא ההנהגה בדין האמור בענין. אלא שכאן מסתבר שיש בזה ענין מדאוריתא ומקבל על כך שכר, וכגון מצות ישוב א"י (להרמב"ן)] שפירש הגרמ"פ שהיושב מקיים מצוה אבל אינו חייב לעלות ולישב]. או שמא גדר המצוה הוא, כשאתה בא לבקש ולייחל, פנה אליו יתברך, וכענין 'ובשמו תשבע' האמור בהמשך: אם באת להישבע, הישבע בשמו ולא בשם אחר (כפירוש הרמב"ן במצוה ז). וכגון מצות קידושין וגירושין: אם באת לישא אשה או לשלחה, עשה זו בצורה מסוימת. בין כך ובין כך צ"ב מדוע לא מנחה הרמב"ן 'כמצוה הלא מצוה קיומית ג"כ נמנית ככל הנך. ולמה הוצרך לומר דדרשת הספרי אסמכתא. ושמו המונח רק דעצם החפצא דתפילה היא ענין מדאוריתא, אבל לא בתורת מצוה. [וכמו כן נראה שאף להרמב"ם כשלא נתכוון לשם מצוה, הגם שלא יצא ידי המצוה למ"ד מצ"כ, מ"מ חפצא דתפילה ופעולתה איכא, שאין התפילה עצמה תלויה במצוותה, וכמו שצדדנו בהערה לעיל לענין תפילה שבלב. וכיו"ב השב בתשובה בלא כוונת מצוה, נראה דהתשובה מועילה לכפר, דהתשובה היא מציאות מצד עצמה גם בלא המצוה שבדבר, וה"נ תפילה]. ויותר נראה לפרש בכוונת הגר"ח שאף להרמב"ן מתקיימת בתפילה המצוה הכללית של עבודת ה', אבל אינה מצוה פרטית של תפילה. והואיל והיא מצוה כוללת אינה נמנית וכמוש"כ שם.

הרי מבואר לן מדברי הגר"ח - שדייק כן מלשונות הרמב"ם - שאף באופן שאינו מקיים המצוה כתיקונה ומצוותה, כגון שלא כיוון פירוש המלים כלל, חלות שם תפילה מיהא איכא, שעל כן הוא מתפלל גם כשאינו יודע כלל פירוש המלים. ואין אומרים כיון שלא קיים התפילה כמצוותה שוב ברכותיו יוצאות לבטלה. והרי זה ממש דינא דהח"א שאף אם לא כיוון בברכת אבות ממשיך להתפלל!

[מעשה המצוה - תפילה ובקשה. קיום המצוה - עבודת ה']

ולבאר שני הדינים הללו, נראה על פי לשון הרמב"ם ריש הלכות תפלה: 'מצות עשה להתפלל בכל יום'. וברמזי המצוה הגדיר את המצוה 'לעבוד את ה' בכל יום בתפילה'. והנה כבר ביאר הגר"ח ששני גדרים הם: מעשה המצוה וקיום המצוה. כלומר ישנן מצוות שמעשה המצוה הוא דבר אחד ואילו קיומה ועניינה הוא דבר אחר המתלווה אל המעשה, וכגון במצות שופר, אמר הגר"ח [בדעת ראשונים דלא כהרמב"ם] שמעשה המצוה הוא התקיעה אבל קיומה תלוי בשמיעה. ואמר עוד, שהרמב"ם ברמזי המצוות מגדיר את קיום המצוה, ואילו בגוף ההלכות בהן מפורש המעשה אשר יעשה האדם, מגדיר הרמב"ם את מעשה המצוה. וכבר הראנו לדעת כמה וכמה דוגמאות להבחנה זו בלשונות הרמב"ם; במצות ראי"ה, שמחת הרגלים², פריה ורביה³, חצוצרות⁴, קדושת הכהנים⁵, שמיטת קרקעות⁶, ועוד. אף כאן אתה אומר: מעשה המצוה הוא העמידה בתפילה בבקשת רחמים, אבל קיומה ועניינה הפנימי הוא עבודת ה' כדכתיב 'אתו תעבוד', 'ולעבדו בכל לבבכם'. צורת עבודה זו מתקיימת במעשה זה שהאדם עומד לפני ד' ומתחנן אליו בבקשת צרכיו ומחסוריו, כעבד וכנתין העומדים לפני רבם-מלכם, שחייבים לו את חייהם ומודים עליהם ומבקשים את צרכיהם. הרי שמעשה התפילה מורה על עבודת, והוא הקיום המבוקש מן המצוה.

[שתי פנים ושתי תקנות במצוה דרבנן; 'עבודה' ו'בקשת רחמים']

והנה זה אמור לגבי גדר המצוה מדאוריתא [שהיא להרמב"ם בכל יום, ולהרמב"ן עכ"פ בשעת צרה. ולדברי הגר"ח (שם), אף החולקים על הרמב"ם לא נחלקו אלא לענין חובת התפילה, אבל

ז הבאור-הלכה שהקשה, הולך לשיטתו שפסק במשנ"ב בדברי הטור ושו"ע הגר"ח שאם משער שאפילו באבות לא יכיון - לא יתפלל כלל (וכדברי התוס' ברכות לד:). ונראה שכן נקטו גם בדעת הרמב"ם, דאל"כ לא הוו שתקי. ולפירושם "ל הרמב"ם תני בפ"ד והדר מפרש בפ"ה. ומה שכתב בפ"ד תפילה בלא כוונה אינה תפילה - היינו בלא כוונה כלל, אף לא באבות. [ומה שכתב שם 'כיצד היא הכוונה שופנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה' י"ל דהיינו מלבד כוונת המלים שהיא הכוונה הפשוטה, וגם כוונה זו נשמעת מכללא שהרי העומד בפני מלך אינו מוציא מפיו דברים ואין לבו עליון, וכן מבואר בטו"ש ס"י צח שהכלילו שתי הכוונות יחד, ועוד היה נראה - לולא דברי הח"א - דכוונה שאמרו בברכה אחת היינו גם כן כוונה דעומד לפני מלך ולא דחוקא כוונת המלים (ונפ"מ לאדם שאינו יודע לפרש כל הברכה ומ"מ יש לו כוונה כללית דעומד לפני ד', שאם עכ"פ באבות יש לו כוונה זו - מתפלל). שהואיל והיא תחילת התפילה, הצריכו שלכל הפחות יכוון בה שעומד הוא בתפילה לפני ד'. ונראה שלבין נקטה חברייתא 'באחת' ולא פירשה באבות ולכאורה הוא תימא. אך אם אין מדובר על כוונת המלים אלא על כוונה כללית דתפילה ניהא, דבעצם לא נשתנתה ברכה זו משאר ברכות אלא שצריך עכ"פ בברכה אחת כוונה כללית דעמידה בתפילה, ופירש רב ספרא דמסתברא דאותה ברכה צריכה להיות הברכה הראשונה, והברייתא לא פירשה כן דמיתא דסברא הוא. יע"ש בגמרא וברש"י].

- ח שיעור סג.
- ט שיעור כו.
- י שם.
- יא שיעור יא.
- יב שיעור ו.
- יג שיעור כה.

רחמי".

[דין היודע רק חלק מברכות התפילה, לאחר הנ"ל]

ה ויש ליישב בזה סברת המג"א (תקצ"ק ס"ק) שדייק מהא דאמרין ברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו, משמע דבשאר ימות השנה אם יודע ברכה אחת - יאמרנה, ואין הברכות מעכבות זו את זו. [ותמיהו על כך אחרונים. וע' במשנ"ב ובאה"ל שם שגם להמג"א הוא רק רחמי בעלמא אבל אינו יוצא בזה כלל, דאפילו אם דילג רק ברכה אחת קיימא לן שצריך לחזור ולומר כולן כסדר שניתקנו, וכל שכן בזה]. ובקהלות יעקב (ברכות יז) הקשה מדברי הרא"ש (בסוף ר"ה) שכתב לחלוק על דעת הסוברים שהיחיד בתפלת הלחש של מוסף ראש השנה אומר שבע ברכות, הלא כיון שתקנו תשע ברכות במוסף זה, היאך אפשר לדלג מהן שתיים והלא הוי כשבע של שבת שאם חיסר אחת מהן יהיו כולן לבטלה. - הרי מבואר ברא"ש שיש איסור ברכה לבטלה למי שמחסר בברכות התפילה שתקנו חכמים. **ו** **ל**האמור לא קשיא, דהלא הרא"ש במוסף מיירי, והרי יסוד דברי המג"א משום דתפילה רחמי ניהו, ומבואר בתוס' הנ"ל שתפילת מוסף שונה בזה משאר תפילות שכל ייסודה רק משום הקרבן - הלכך בתפילה זו בלבד אמר הרא"ש שאם מחסר ברכה אחת כל ברכותיו לבטלה, משא"כ בשאר תפילות שאבות תיקנום, יש בהן קיום דין דרחמי גם אם חיסר מהן כמה ברכות, לדעת המג"א.

[דין תפילה שלא בעמידה, לאור הנ"ל]

ו וכיוצא בדבר אתה אומר לענין דין נוסף: עמידה בתפילה. מבואר בשו"ע (צ"ט, ע"פ התוס' ועוד) שמי שאינו יכול לעמוד בתפילה - מתפלל מיושב, וכן המהלך בדרך ואינו יכול לעצור - מתפלל בהילוכו. וכשיוכל אחר כך להתפלל בעמידה טרם עבר זמן התפילה - צריך לחזור ולהתפלל מעומד [ולדינא הסכימו האחרונים שא"צ לחזור ולהתפלל בתורת חובה רק בתורת נדבה אם הוא בטוח שיכוין לבו בתפלתו. ע' משנ"ב]. וקשה, הלא כיון שלא יצא ידי חובת תפילה בישיבה - שהרי צריך לחזור - אמאי מתפלל בצורה זו, והרי ברכותיו הן לבטלה. וכבר עמד על כך בשו"ת פרי יצחק (ה"ב א), והוכיח מכאן שאף שאין התפילה נעשית ככל דיניה המעכבים, מכל מקום תפילה היא ואין הברכות לבטלה. והביא דוגמא לדבר מתפילה בלא כוונה, שאין ברכותיו לבטלה (יעו"ש הוכחותיו). וכתב לפי"ז שאם רואה שיעבור זמן תפילה, מתפלל אפילו משער בעצמו שלא יכוון באבות. ובאור הדברים ככל הנ"ל, שאף תפילה שאינה כמצוותה וכתיקונה - תפילה היא, משום דתפילה רחמי. ורק משום גדר העבודה שבתפילה הצריכו כוונת פירוש המלות לעכב, וכן עמידה [דומיא דעבודה - כדאיתא בשו"ע (שם)], וכן זמן קצוב ומוגבל כיומי הקרבנות. [ואולם הכוונה שעומד לפני ד' מעכבת גם בדין רחמי, וכהסבר הגר"ח שאם אינו מכוון כן

דברים כתב באור שמח שם א,ה]. וזהו 'שכר תפילה' שיש לו, הגם שאין לו שכר תפילה בזמנה' - משום תיקון התפילה דאבות.

זמנן אם כן דמהך דינא גופא הוציאו הרי"ף והרמב"ם שיש מקום לתפילה לאחר ארבע שעות הגם שאינה תפילה בזמנה, כי אמנם את חלק העבודה שבתפילה שתקנו כנגד הקרבן הפסיד, אבל מ"מ מצד תקנת בקשת רחמים שהוא מתיקון האבות ואינו מוגבל לזמן התמידין, שפיר דמי להתפלל עד חצות, שעדיין שם תפילת שחרית עליה. ^{טו}

[לכך אין תשלומין לתפילת מוסף]

והדברים מוכחים ומתבהרים בדברי התוס' (כו. ד"ה איבעיא) שאין תשלומין לתפילת המוסף כיון שהיא כנגד קרבן המוסף נתקנה, משום 'ונשלמה פרים שפתינו' - ודאי עבר זמנו בטל קרבנו, ולא דמי לשאר תפלות דרחמי ניהו. וצ"ב הלא גם שאר תפילות כנגד תמידין נתקנו - אלא ודאי כוונתם דבשאר תפילות הלא איכא החלק דתיקון האבות שאינו מוגבל לזמן הקרבנות, משא"כ תפילת מוסף דלא תיקונה האבות אלא כל עיקרה ניתקנה כנגד הקרבן אליבא דכו"ע כמבואר בגמרא, הלכך אם עבר זמנה שוב אין לה תשלומין, כי כאמור דין תשלומין נובע רק מצד תיקון התפילה של האבות של בקשת רחמים.

[כוונת פירוש המלות אינה מעכבת בדין רחמי]

זכיו"ב יש לומר לענין דין הכוונה; מה שאם חיסר כוונה בברכת אבות לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל, זהו רק לענין חלק העבודה שבתפילה, שקבעו חכמים את גדרי העבודה ותחמוה בגבולות ידועים; בזמנים קבועים, ובכוונה מסויימת [כמו דין הקרבן שנפסל במחשבה זרה המעורבת בו. ע' טשו"ע צה,ד], אבל לענין חלק בקשת הרחמים י"ל שכל שיוודע שעומד לפני המלך ומתפלל אליו, יש כאן בקשת רחמים גם אם אינו יודע פירוש המלות [וביותר מוטעם הדבר דהא בברכת אבות גופא אין בקשת רחמים, וע"כ דכוונה זו אינה משום לתא דבקשת רחמים^{טז}]. וזהו הטעם למה שכתב הגר"ח שאעפ"י שיוודע שלא יכוין באבות, לא יבטל מן התפילה, הגם שאם חיסר כוונה זו צריך לחזור ולהתפלל - כי אמנם לא יצא ידי חובת-תפילה-דכנגד-תמידין אבל עדיין עומדת וקיימת תקנת תפילה משום רחמי. והוא הוא טעמא דהחיי-אדם שגם אם נמצא באמצע תפילתו ונזכר שלא כיוון באבות - ימשיך להתפלל, כי אין ברכותיו לבטלה, דעכ"פ מקיים דין תפילה מצד היותה

^{טו} לפי הסבר זה א"ש דברי הרמב"ם 'ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפילה' - דלכתב חצות ודאי אין זו שעת שחרית, וא"צ להודחק כמוש"כ הכס"מ דלאו דוקא חצות אלא הוא הדין חצי שעה שלאחר חצות כיון דלא מטא זמן תפילת המנחה. אך י"ל עיקר הדבר מהסוגיא בברכות כו. וברש"י דמשמע דלר' יהודה סתם 'בוקר' אינו אלא עד ד' שעות. וא"כ מסתבר לכאורה דלדידיה אין זו תפילת שחרית אחר ד' שעות.

^{טז} אם כי י"ל דפירוש רחמי - שהתפילה מעוררת רחמים, ולא דוקא בבקשה. וודאי איכא עוררות רחמים בהזכרת האבות. אך בתר"י (רפ"ד דברכות ד"ה טעם) משמע דרחמים היינו בקשה דוקא. יש להוסיף טעם אחר בהא דכוונת ברכת אבות מעכבת משום חלק העבודה - דנראה דעיקר העבודה שבתפילה הוא בחלק ההוראה והשבח ולא בבקשת צרכים, כשם שבמקדש שרים ומנגנים ומודים ומתודים לפני המלך, וכדאמרין במגילה (ח). עבודה והודאה חרא מלתא היא, דהיינו טעמא דרצה סמוכה למודים. ע"ש. ועל כן הכוונה בברכת אבות שהיא תחילת השבח, ויש ראשונים שגורסים ברכת מודים - דווקא הן מעכבות, שהן עיקר העבודה שבתפילה. והיינו נמי טעמא דההשתחוואות שבתפילה הן בראשונה תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף. וכדברי הרמב"ן (ואתחנן גיג) על 'זאתו תעבוד' - ודרשו בספרי עבדו במקדשו: לעבדו במקדש בקרבנות ובשיר ובהשתחוואות שם, כי יח יקרא עבודה. [גם ההקרה גופא, אמרו (ויק"ר ט) לעת"ל כל הקרבנות בטלים קרבן תודה אינו בטל, כל התפלות בטלות ההודאה אינה בטלה, הרי שהי עיקר העבודה].

^ז ולפי"ז יצא לכאורה שלפ"מ שכתבו התוס' דתפילת מוסף שאינה רחמי אלא היא כנגד הקרבן - אם לא כיוון פירוש המלות באבות: לא ימשך, וכן אם יודע שלא יכוין - לא תפיל. אלא ש"ל לענין זה דלא פלוג חכמים [הגם שלענין תשלומין לא אמרינן כן], דכ"ס לאחר שנתקנה היא י"ב בה גם בקשת רחמים על השבת הקרבנות וכד', הלכך אין זה כמבין ברכות לבטלה. עוד נראה שיש לציין לכאורה שהמחסר כוונת אבות, הגם שמדינא חוזר ומתפלל אבל תפילת תשלומין אינו מתפלל, שהרי לפי המבואר יצא ידי תפילה משום רחמי, ורק מדין עבודה לא יצא והרי לעבודה ליכא תשלומין. ודומיא דמי שהתפלל לאחר ד' שעות ודאי אין מתפלל תו תפילת תשלומין על שהחסר חובת תפילה בזמנה, שהרי כבר קיים חובת תפילת שחרית. ואם כי יש מקום לחלק ביניהם אך לפי המבואר בפנים מסתבר יותר שאין כאן דין תשלומין. [ובנה"ג מובנת דעת האומרים (ע' מרכ"מ ע"י הרמב"ם) שהמתפלל תפילה קצרה במקום סכנה אינו מתפלל תשלומין - הרי שיצא ידי חובת תפילה בזה, הגם שאין כאן י"ח ברכות ושאר דיני תפילה - אלא דמ"מ איכא דין תפילת רחמי עלה].

בעלמא, הלכך יוצא בשמיעה מהש"ץ ידי חובת הזכרה. וא"כ קשיא הלכתא אהלכתא.

[ישוב הענין; ההזכרה אמנם היא ממטבע התפילה, ואולם קיום 'רחמי' איכא גם אם שכח מלהזכיר]

אך לפי האמור לעיל יש לבאר הדבר, דלעולם חשבינן ליעלה ויבוא' מגוף מטבע התפילה לכולי עלמא [וכמו שנוכח בסמוך], אך נראה שזה אמור רק כלפי חלק העבודה שבתפילה [והלא הזכרה זו באה בברכת העבודה, משום שקדושת היום באה לידי ביטוי רק בעבודת המקדש], אבל מצד מה שתפלות אבות תקנום משום רחמי, בזה מסתבר שאין דנים חסרון יעו"י כמחסר ברכה מ"ח ברכות. הלכך סובר הר"י יהודה שאין בזה דין תשלומין, שהרי מצד פן העבודה: נתבאר דליכא תשלומין כלל, דעבר ויזמו בטל קרבנו, ומצד פן ד'רחמי' הרי לא החסיר מגוף התפילה אלא החסיר הזכרה, הלכך כיון שבין כך אינו מזכיר מה ירויה בחזרתו. [משא"כ באותו היום גופא (או כשגם למחר ראש חדש. ע' במשנ"ב), הואיל ובחזרתו יזכיר, שפיר איכא דין תשלומין כלפי חלק ההזכרה שבתפילה שהחסיר].² וחכמי פרובנס סוברים שגם לחלק של העבודה של התפילה תקנו תשלומין, ושאינו מוסף שכל עיקרו הוא מפני הקרבן לא תקנו, משא"כ לשאר התפילות תקנו תשלומין גם לחלק העבודה שבתפילה.

ואם כן הרי לא קשיא מהנך תרי דינים דמשמע שחסרון יעו"י אינו חסרון בעיקר התפילה, שהרי כן הוא באמת מצד הך דינא דרחמי, ועל כן בספק הזכיר יעו"י אינו חוזר ומתפלל, דהא דהמסופק אם התפלל חוזר ומתפלל זהו מצד דרחמי נינהו, כדאמרינן (בדף כא.) בטעם דין זה משום דלוואי ויתפלל אדם כל היום כולו, משא"כ כאן שבעצם ביקש רחמים ורק משום הטופס הקבוע דעבודה חסר, הלכך דיינינן ליה כשאר ספק דרבנן דאינו חוזר.³ וכן לענין דינא דיוצא מש"צ, הרי כבר הביא הר"ן בסוף ר"ה מהירושלמי, בטעם הדבר שאין הש"צ מוציא את הבקי בתפילה, משום דרחמי נינהו. וא"כ זה שכבר התפלל ולא החסיר בבקשת רחמים שבתפילה אלא חסרון הזכרה בעלמא, שפיר יוצא מש"צ. ונתישב הכל כמין חומר.

ובזה יתבאר דברי תלמיד הר"י יונה אשר נראים על פניהם מחוסרי פשר; לאחר שהביא דברי התוס' שאין תשלומין לתפילת מוסף משום שהיא כנגד הקרבן ואינה בקשת רחמים, כתב: 'זמזה הטעם אומרים גם כן שאם טעה ולא הזכיר של ראש חדש במנחה ולא נזכר ביום - אינו מתפלל בערב שתיים'. ומה ענין שני הדינים זל"ז, הלא הכא טעמא הוא משום דאין תשלומין לתפילה לאחר זמנה בתפילה שכנגד קרבן, והכא טעמא אחרינא הוא שלא ירוויח כלום בחזרתו.² אך לפי המוסבר הדברים נהירים ומוזהרים, דטעמיה דרבנן

כ ויש לסייע לסברא זו, דהנה מבואר בתוס' ושו"ע שם שדברי הר"י יהודה אמורים גם בטעה במנחה דשבת והתפלל "ח ולא הזכיר של שבת, שאינו משלים במוצ"ש. ולפי הסברא הנמקדת דהיינו משום דהזכרה מעין המאורע אינה ממטבע התפילה, צ"ל שאף הברכה האמצעית של שבת נחשבת הזכרה. וזה דבר קשה בסברא. [ועוד הרי לפי"ו נימא דאף אם התפלל בשבת רק שלש ראשונות ושלוש אחרונות לא ישלים במוצ"ש, שהרי לא החסיר אלא הזכרה, ואין הדעת נותנת כן, אם כי י"ל דהכא ודאי חסרון מטבע איכא שאין שם ברכה אמצעית כלל]. אבל לפי הסברא האמורה אתי שפיר, (שאמנם אם לא התפלל כלל באמצע, הרי אין כאן תפילה, אף לא מצד בקשת רחמים, ודאי חייב בתשלומין, משא"כ כשהתפלל תפילת חול) דאיכא עכ"פ תפילת רחמים, הנה מצד פן העבודה החסיר בעיקר המטבע, מ"מ אינו משלים.

כא ובהו מוטעם היטב הא דכתבו הטור והרמ"א (קידו), שבטעות של הזכרת גשמים ושאלתם באופן שחוזר, אין חילוק בין יחיד לציבור. ומשמע שאינו יוצא מהש"צ [ודלא כמשמעות התוס' ב"ר"ל ד:]; דלא כמוש"ב לענין יעלה-ויבוא. ומאי שנא - אלא שהזכרת גשם ושאלתו הוא מגוף המטבע (כמוש"ב הגר"ח) אף לענין רחמי, שכך נקבע הנוסח בימות הגשמים, משא"כ ביעו"י.

כב לכאן י"ל בפשוטו שיסוד הטעם אחד בשניהם, שאין מרויח כלום בתשלומין, דהיינו טעמא שאין תשלומין למוסף כיון שכבר עבר זמן המוסף ואין מה להשלים.

הרי זה כמתעסק ואין זה מעשה תפילה כלל].¹

[הזכרת 'יעלה ויבוא' בראש חדש, ודין השוכח להזכיר - לאור האמור]

[מחלוקת הראשונים בשוכח יעו"י במנחה של ראש חדש, האם מתפלל תשלומין במוצאי ר"ח]

ז הנה כתבו התוס' בפרק ד דברכות (כו:): בשם רבנו יהודה: אם טעה ולא הזכיר ראש חדש במנחה - לא יתפלל בלילה תפילת תשלומין, דלמה יתפלל עוד הרי כבר התפלל כל תפילת המנחה מבעוד יום לבר ר"ח שלא הזכיר אם כן אין מרויח כלום אם יחזור ויתפלל במוצאי ר"ח שהרי לא יזכיר שוב ראש חדש. וחכמי פרובינצא חולקים (ע"ש בתוס' וברא"ש) וסוברים שיחזור ויתפלל. והנה הבאור הרווח ביסוד מחלוקתם, מובא בכתבי הגר"ח ועוד (ע' קה"י ברכות; זכרון שמואל כב), דהר"י יהודה סובר שאמירת 'יעלה ויבוא' בראש חדש הוא דין הזכרה אבל אינו ממטבע התפילה גופא [כגון שאילת גשמים בחורף שהיא ממטבע הברכה ואינה תוספת. כן נקט הגר"ח שם. אך ע' בהגהות מלא הרועים ברכות טז], וכיון שלא החסיר בעיקר התפילה נמצא שחזרתו באה רק בשביל הזכרת מעין המאורע הלכך כל שגם בחזרה לא יזכיר זאת, למה יחזור. ואילו חכמי פרובנס סוברים [כפי המשתמע מדבריהם] דיעלה ויבוא ממטבע התפילה הוא וכשלא אמרו הואי כמחסיר ברכה מהתפילה וכמי שלא התפלל דמי, וצריך לחזור הגם שלא יזכיר מעין המאורע בחזרתו במוצאי היום.

[מו"מ האם הזכרת יעו"י ממטבע התפילה עצמה או תוספת בעלמא]

אלא שהסבר זה קשה טובא אליבא דהלכתא, דהנה במחלוקת זו הכריע השו"ע (קה"א) להתפלל ערבית שתים אלא שיתפלל אותה בתורת נדבה מפני הדעה האחרת. הרי משמע שנקט לחוש עכ"פ לסברת חכמי פרובנס שהמחסיר יעלה ויבוא' נחשב כאילו לא התפלל. ואילו בשני מקומות אחרים נראה לכאורה דנקטינן דהזכרת מעין המאורע הוא ענין נוסף ולא ממטבע התפילה גופא; בספק אם הזכיר יעלה ויבוא' פסק הרמ"א (תכנ"א) שאין צריך לחזור [רק האחרונים הכריעו שחוזר משום דמסתמא התפלל כפי רגילותו ולא אמר, אבל בעיקר הדין נקטינן דבספק שקול אינו חוזר¹], ואילו המסופק אם התפלל, קיי"ל (קז"א) שחוזר ומתפלל - הרי משמע שהמתפלל ולא הזכיר מעין המאורע לא דיינינן ליה כאילו לא התפלל, שאם כן הו"ל לחזור ולהתפלל כדין המסופק אם התפלל. ועוד קיי"ל (קכ"ד - עפ"י הר"מ בתוס' ברכות כט: ור"ה לד:) מי ששכח ולא אמר יעלה ויבוא בר"ח או בחולו של מועד, יכיון דעתו וישמע מש"צ כ"י"ח ברכות, דכיון שכבר התפלל אלא ששכח ולא הזכיר, אעפ"י שהוא בקי - ש"צ מוציא. הרי גם בהלכה זו נראה שאין זה כמי שלא התפלל, דהא קיי"ל שאין יוצא בתפילת הש"צ אלא הבור ולא הבקי, ואפילו לא החסיר אלא ברכה אחת. ועל כרחק לומר דהכא שאני שכבר התפלל אלא שחסרה לו הזכרה

יח אמנם גם בלאו דין העבודה צריך לכתחילה לעמוד [וכמו בתפילת השחר לאחר ד' שעות], כדכתיב באברהם 'ועודו עמד'. אלא דמ"מ משום דרחמי נינהו אין לבטל התפילה משום חסרון עמידה. ויש לצדד לפי האמור שבתפילת מוסף לא יתפלל בשייב או בהליכה גם במקום דלא אפשר, דלאו רחמי נינהו וכולהו רק כנגד העבודה יתקנה - לדעת השו"ע שחסרון עמידה מעכב. ואין זה מוכרח. יש להעיר מוסתים לשון הרשב"א בברכות (ל:): דמשמע שאף בספק חוזר. ומאיך שיטתו (בדף כו:) כהר"י יהודה שהשוכח יעו"י אינו משלים במוצאי ר"ח. ושנא נקט שמשום סברת 'ולואי ויתפלל כל היום' יש לחזור אפילו במקום שלא החסיר ממטבע התפילה אלא בספק הזכרה בעלמא. אלא שהרשב"א גופיה נקט לעיקר (בדף כא) דהמסופק אם התפלל אינו חייב לחזור ולהתפלל. ועל כן נראה יותר לפרש שזה שכתב שבספק הזכרה חוזר היינו מטעמא דתלין דלא הזכיר.

הוצרך להשמיענו שאעפ"י שהיא תפילת מועד, לא תימא שיש בה שבע ברכות כשאר תפילת המועדות דשבת ויו"ט אלא זו תפילת מועד שיש בה תשע עשרה ברכות עם 'עלה ויבוא'. משא"כ בחנוכה ופורים היא תפילת חול רגילה, שהרי אמרינן בגמרא (כד.) שהכלל לענין חסרון הזכרה אם חוזר אם לאו הוא שיום שיש בו קרבן מוסף - אם לא אמר חוזר, ויום שאין בו מוסף - אינו חוזר. והיינו טעמא, דחלות קדושת מועד שיש בראש חדש הוא רק משום הקרבן-מוסף דאית ביה, שזהו הביטוי היחיד לקדושת ראשי חדשים מהתורה, וכמו שכתב רש"י בחגיגה (יז:) על מה שאמרו 'מנה ימים וקדש חודש' - למוספין [וע' גם בלבוש תיז ובזכר יצחק יא]. ועל כן תפילתו תפילת מועד כאמור, משא"כ חנוכה ופורים שאין בהם מוסף הריהם ימי חול ותפילתם תפילת חול היא ולא תפילת מועד, אלא שיש בה תוספת הזכרה מעין המאורע, הלכך אינו חוזר. וזהו שדקדק הרמב"ם לכתוב 'מוסיפין' [וכן גבי 'עננו' בתעניות כתב (ה"ד) 'מוסיף בשומע תפילה עננו' וכן בתשעה באב מוסיפין בבונה ירושלים רחם' - כי גם שם תוספת הזכרה היא ואינה מוטבע התפילה, שהרי אם לא אמר אינו חוזר. וכן לענין תוספות הגאונים בעשרת ימי תשובה כתב (בה"ט) לשון 'תוספת'. משא"כ בהזכרת גשם כתב (בה"ז) 'אומר בברכה שניה מוריד הגשם' - שאינה תוספת אלא מגוף המטבע כמוש"כ הגר"ח].

עב"פ מוכח כדאמרון שהזכרת 'עלה ויבוא' בתפילת ראש חדש, מגוף מטבע התפילה היא, ועל כרחק דטעמיה דהר' יהודה שהשוכח יעו"י אינו משלים בלילה הוא מפני שדין תשלומין נובע רק משום בקשת רחמים שבתפילה, והך עניינא דבקשת רחמים מתקיים אף בחסרון יעו"י, הלכך אינו חוזר בלילה כיון שלא יתוסף מידי בבקשת רחמים יותר מהתפילה הראשונה.

יהודה הוא רק משום ההנחה שאין תשלומין לדין עבודה שבתפילה אלא רק משום היותה רחמי, דדוקא משום כך אמרינן שאעפ"י שהחסיר במטבע התפילה בכך שלא אמר 'עלה ויבוא' אינו חוזר ומתפלל, אבל אילו היה דין תשלומין אף במוסף, כלומר שאף מצד העבודה שבתפילה תקנו דין תשלומין, כשהחסיר יעו"י במנחה בדין היה לחזור ולהתפלל בלילה דהא החסיר ממוטבע התפילה וכאילו לא התפלל - אך כיון דאמרינן דדין תשלומין הוא רק בתפילת רחמי משום שזמן בקשת רחמים אינו עובר, לכך אינו חוזר בלילה משום חסרון יעו"י כי כבר קיים דין רחמי בעצם התפילה הגם שחסיר יעו"י.

[בין הזכרת 'עלה ויבוא' להזכרת 'על הנסים'; תפילת ראש חדש כ'תפילת מועד' ותפילת חנוכה ופורים תפילת חול]

ומא' דאמרינן ד'עלה ויבוא' ממוטבע התפילה הוא לכו"ע, נראה שמבואר הדבר מהא דאמרינן שהזכרת יעו"י מעכבת, שלא כ'על הנסים' בחנוכה ופורים שאם לא אמר אינו חוזר - דהתם הזכרה בעלמא היא ואינה ממוטבע התפילה, משא"כ בראש חדש. והדברים מבוארים בלשונות הרמב"ם (תפלה ב,): 'בראשי חדשים ובחולו של מועד מתפלל ערבית שחרית ומנחה תשע עשרה ברכות כשאר הימים ואומר בעבודה או"א 'עלה ויבוא'. ובהמשך כתב (ה"ג) 'בחנוכה ובפורים מוסיפין בהודאה על הנסים'. ויש לדקדק שלענין יעו"י כתב לשון 'ואומר' ולענין על הנסים כתב 'מוסיפין'. וגם יש לעמוד על לשונו 'מתפלל ערבית שחרית ומנחה תשע עשרה ברכות כשאר הימים' - מה בא להשמיענו בזה. אך נראה דראש חודש איקרי מועד כדאמרינן בגמרא (ערכין י): ואם כן תפילת היום היא 'תפילת מועד' ואינה תפילת חול רגילה², ובמה מתבטאת תפילת מועד זו - באמירת 'עלה ויבוא', נמצא אם כן שאין כאן תוספת בעלמא אלא כך היא עיקר המטבע של תפילת אותו היום. וזהו שכתב 'ואומר' ולא לשון 'תוספת' כבחנוכה ופורים. ועל כן

כג הגם דאין הכרח מהא דאיקרי מועד, דודאי לא מועד ממש הוא אלא שנקרא כן בצד מה, וכדכתיב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם' - כמוש"כ בפתח עינים בערכין. ושפיר אפשר לומר דתפילת חול היא. ואמר הרמב"ם תשע עשרה ברכות בגלל המשך דבריו, שבמוסף אומר שבע ברכות. משא"כ בחנוכה ופורים לא הוצרך לומר.

עיקרי דברים לשיעור תעה - מצות תפילה

מקצת מהברכות בלבד - כל שאינו יודע לברך את כולן. (ה)
זבן תפילה שלא בעמידה - לדעת השולחן-ערוך - הגם שצריך לחזור ולהתפלל, יש בה קיום תפילה דרחמי. (ו)

ב נראה שהזכרת 'יעלה ויבוא' בראש חודש וחול המועד [בניגוד ל'על הנסים' בחנוכה ובפורים], הריהי חלק ממוטבע התפילה, [כי כן תקנו בימים אלו 'תפילת מועד', וכשחיסר הזכרת ה'מועד' חיסר בעיקר התפילה]. והוא הטעם שחוזר אם לא הזכיר.

אף על פי כן, זהו רק מצד תיקון חז"ל התפילות כנגד התמידין, אבל בקשת רחמים איכא אף בלא הזכרת מעין המאורע. ובזה מובן שהמסופק בספק שקול אם הזכיר יעלה-ויבוא - אינו חוזר, שאינו דומה למי שמוספק אם התפלל אם לאו. וכן מי ששכח יעו"י - יוצא בשמיעת החזרה מהש"צ, דלא כבקי שלא התפלל כלל שאינו יוצא מהש"צ - כי זה שכבר ביקש רחמים, אעפ"י שמחויב לחזור ולהתפלל אינו כמי שלא התפלל כלל.

זהו גם כן טעמו של הר' יהודה המובא בתוס' שהשוכח יעלה ויבוא במנחה של ראש חדש אינו מתפלל תשלומין בלילה, כי אמנם החסיר ממוטבע התפילה, אך זהו רק בפן ה'עבודה' שבתפילה, ומצד זה הלא אין דין תשלומין כלל. ואילו בפן התפילה ד'רחמי' לא חיסר בעיקר התפילה, הלכך כיון שלא יזכיר ראש חדש בחזרתו אין טעם לשוב ולהתפלל אותה תפילה. (ז)

א נראה לדייק מדברי הרמב"ם שמצות התפילה מדאוריתא נחלקת ל'מעשה' ול'קיום'; מעשה המצוה הוא התפילה והבקשה, ואילו קיום המצוה הוא בעבודת ה' שיש בה, כדכתיב 'אתו תעבד'.

במו כן במצות התפילה שמדרבנן, שתקנו נוסח תפילה מסויים ומנין תפילות בזמנים ידועים, שתי פנים ושתי תקנות הן; פן ה'עבודה' שבתפילה - והיא תקנת רז"ל התפלות כנגד תמידין. ופן של 'בקשת רחמים' - שהאבות תקנום.

דין תשלומין בתפלות - נובע משום היותן רחמי, אבל מצד דין העבודה שבתפילה - כיון שעבר זמנן אין להן השלמה. ולכן תפילת מוסף אין לה תשלומין (כמוש"כ התוס').

זבן תפילת השחר לאחר ארבע שעות להלכה, יש בה קיום דין תקנת אבות הגם שמצד דין העבודה עבר זמנה.

זבן נראה שתפילה שלא בכוונת פירוש המלות בברכת 'אבות', אעפ"י שלא יצא בה ידי חובה, יש בה חלות שם תפילה מצד היותה רחמי, מאחר וסוף סוף יודע שעומד לפני המלך ומבקש רחמים, גם אם אינו מבין המלים. ועל כן גם אם יודע שלא יוכל לכוון כוונת המלים בברכת אבות - מתפלל (הגר"ח). וכן אם לא כיוון בה - מ"מ ימשיך תפילתו ואין ברכתיו ברכות לבטלה (כמו שכתב בחיי אדם). (ד)

ולדעת המג"א יש קיום דין תפילה משום רחמי, גם אם בירך

